

УДК 316.614

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ «ВИЖИВАННЯ» В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Чхеайло А.А. (м. Харків)

Анотації

В статті розглядається проблема виживання, актуалізована станом сучасного суспільства, яке все частіше називають постіндустріальним або інформаційним. Соціальна реальність, що складається, є двоїстою та суперечливою. З одного боку, з розвитком високих технологій людство може виявити і впливати на складні процеси і явища дійсності, з іншого боку, технологічні досягнення виходять з-під контролю людини і приводять до неминучих глобальних катастроф. Саме в таких умовах необхідно виявити соціально-філософський зміст категорії виживання, що припускає стратегію перетворення суспільства.

In the article is reviewed problem of survival, actualized by the state of the modern society, which is increasingly called postindustrial or informational society. The social reality, which is composed, is ambiguous and contradictory. On the one hand, with the development of high technology mankind can influence on the complex processes and phenomena of reality, on the other hand, technological achievements coming out of human control and lead to inevitable global disasters. In these conditions it is necessary to identify the social and philosophical content of the category "survival", strategy which allows the transformation of society.

Ключові слова

ВИЖИВАННЯ, ІНФОРМАЦІЯ, ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО, СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ, ПОСТІНДУСТРІАЛІЗМ

Актуальність теми

Вже не перше десятиліття роботи філософів, соціологів присвячені критичному розгляду сучасної цивілізації. Вони змальовують безрадісні перспективи, які очікують людство. Кожна історична катастрофа, від екологічного лиха до тероризму, є підтвердженням правильності «діагнозу» та розумінням неминучості запропонованих сценаріїв.

Мета статті

Метою статті є спроба визначення стану і векторів дослідження сучасного суспільства, яке все частіше називають в літературі як постіндустріальне або інформаційне, і виявити соціально-філософський зміст категорії виживання.

Аналіз останніх досліджень

Концепцію інформаційного суспільства розглядали Д. Белл, Е. Тоффлер, З. Бжежинський, А. Турен. Футурологічний контекст даної проблематики висвітлюється в роботах Ж. Бодрійяра, У. Бека, Ф. Фукуями, Ю. Габермаса.

Теоретики постмодернізму одними із перших вказали на небезпеки, що підстерігають людину в інформаційному суспільстві. Філософи-постмодерністи З. Бауман, Ж. Бодрійяр, М. Фуко, Ж. Батай, Ж. Делез, Ф. Ліотар, Ф. Фукуяма постулюють смерть соціального, смерть суб'єкта, смерть політичного, кінець історії, обґрунтовуючи це і заперечуючи будь-яку можливість виживання в сформованих умовах.

Розпочатий з середини 70-х рр. минулого століття процес переходу від індустріалізму і модерну до постіндустріалізму і постмодерну, викликав глибокі соціальні зміни у всіх сферах суспільства. Ці зміни мали неоднозначний характер і тому сприймалися й оцінювалися по-різному. Спочатку переважав оптимістичний погляд на те, що відбувається. Д. Белл у роботах 70-х років в цілому позитивно оцінює постіндустріалізм, звертаючи увагу головним чином на його переваги: інноваційний характер виробництва, зростаючу роль освіти і знання, перетворення його в "колективне благо", підпорядкування економічного соціальному і культурному, затвердження класу носіїв знання як основного, перетворення етоса науки в етос усього суспільства, домінування відносин між людьми, а не між людьми і природою і т.п. Ключова роль у новому суспільстві приділяється інформації і електронним засобам, що забезпечують технічну базу для її використання і поширення. У зв'язку із цим, широке поширення одержав термін "**інформаційне суспільство**". Певною мірою воно дублює поняття "**постіндустріальне суспільство**", і використовується для позначення цивілізації, в основі розвитку і існування якої лежить особлива субстанція, іменована "інформацією", що володіє властивістю взаємодії як з духовним, так і з матеріальним світом людини. А тому інформація визначає одночасно і соціокультурне життя людини, і її матеріальне буття.

Постановка проблеми

З філософської позиції важливо виявити онтологічні і гносеологічні фактори появи нового історичного типу суспільства, у нашому випадку - **інформаційного**. Онтологічно і гносеологічно даний тип суспільства представлений інформаційною парадигмою, що, у свою чергу, бере початок у теорії комунікацій. Відповідно до інформаційної онтології, реальність тотожна інформації. У рамках такої парадигми людська особистість зводиться до укладеної в ній сумі інформації. **Поняття інформаційного суспільства** вказує на принцип, навколо якого організована ця соціальна форма -

інформація і знання. Інформаційне суспільство виникає там, де головним стає керування не матеріальними об'єктами, а символами, ідеями, образами, інтелектом, і де більшість працюючих зайнята виробництвом, зберіганням і реалізацією інформації, особливо її вищої форми - знання [3]. Саме оброблена **інформація** як знання має практичне значення для соціуму. Вона змінює суспільство на кожному структурному рівні його організації. Уміння добувати, накопичувати і використовувати інформацію - умова розвитку соціуму. Інформація соціальна по своїй природі. Соціальна організація значною мірою - це організація інформації. Вона стає можливою при здійсненні певних форм обміну інформацією між членами суспільства. Тому інформацію можна вважати елементарною функцією людської поведінки. Однак із середини 80-х рр. ставлення до нового суспільства, що формується, помітно змінюється. Колишній оптимізм поступається місцем більш стриманим, навіть критичним оцінкам, у яких звучать розчарування, здивування, занепокоєння. Нове суспільство кваліфікується не тільки як суспільство знання, інформації, послуг, але і як суспільство ризику, погроз, страху, небезпек. Багато соціологів пишуть про зростання масового безробіття, про посилення соціальних нерівностей, "нової бідності", дисоціації соціального і т.д.

Обговорення проблеми

Німецький соціолог У. Бек у книзі "Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну" [1], аналізуючи події квітня 1986 року, а саме вибух на Чорнобильській атомній станції, стверджує, що «Чорнобиль – це кінець «інших», кінець всіх наших строго культивованих можливостей дистанціювання один від одного, що стало очевидним після радіоактивного зараження. Від бідності можливо захиститися кордонами, а від небезпек атомного століття – не можливо» [1, с. 5]. Таким чином, для небезпек інформаційного суспільства не існує охоронних зон та диференціацій сучасного світу. Визнання небезпек атомного століття рівнозначне визнанню безвихіддя для цілих регіонів, країн, частин світу. Сучасна людина ще намагається знайти засоби збереження свого життя та життя своїх близьких, але всі, на думку У. Бека, «вже живуть в стані антропологічного шоку від пережитої грізної залежності цивілізаційних форм життя від «природи» - залежність, яка анулювала всі наші поняття про «громадянську зрілість», «власне життя», національність, простір та час» [1, с. 6]. Ми спостерігаємо своєрідну суміш природи та суспільства, завдяки якій небезпека долає все, що стоїть у неї на дорозі. «Цей досвід, об який в одну мить розбився наш колишній спосіб життя, віддзеркалює ситуацію, коли світова індустріальна система віддана під владу індустріально інтегрованої та зараженої «природи» [1, с. 7].

Соціально-філософський зміст категорії «виживання» в інформаційному суспільстві

Протиставлення природи і суспільства, а саме підкорення природи та її ігнорування, стало головним конструктом ХІХ ст. Наприкінці ХХ ст. природа виявилася майже повністю перетвореною людиною. В ході техніко-індустріальної переробки природи та її широкого підключення до ринкових відносин вона виявилася інтегрованою в індустріальну систему. «Залежність від споживання та ринку означає нову форму залежності від природи, і ця іманентна природна залежність від ринкової системи стає в цій системі законом життя індустріальної цивілізації» [1, с. 7]. Тобто природа перетворилася з зовнішнього феномена у внутрішній, з існуючого до нас - в репродукуючий. Саме від індустріальних, загроз, залучених в індустріальну систему вторинної природи, ми практично беззахисні. Таким чином, У. Бек **дає нове розуміння ризику**, носієм якого виступає не людина, а природно-соціальна дійсність. Ризики непідвласні людині, вони більше не залежать від її сміливості або недбалості. Ризикам піддаються всі соціальні групи і категорії, вони руйнують основи життя, несуть у собі погрозу самознищення цивілізації. Ризики, адекватно до концепції «суспільства ризику» У. Бека, долають межі держав і отримують глобальне значення. Універсальні для всіх суспільств небезпеки супроводжують постіндустріальне соціальне виробництво, у якій би країні воно не перебувало. Розуміючи відсутність захисних та запобіжних заходів, сучасній людині залишається «тільки одна активність – заперечення небезпеки, заспокоєння, яке породжує страх і разом зі зростанням небезпеки, яка прирікає людей на пасивність, стає більш агресивною» [1, С. 8]. Ф. Фукуяма у своїй роботі «Великий розрив» також ставить своєрідний діагноз соціальному стану сучасних розвинених суспільств. Цей стан він називає «**великим розривом**», тобто переходом від системи цінностей індустріального суспільства до системи цінностей інформаційного суспільства. Історична зміна епох (від первісного суспільства до виробляючого, або від аграрного до індустріального суспільства) мала як позитивні, так і негативні сторони, і ніколи не була гладкою. Ф. Фукуяма переконаний, що і при сучасному переході на якісно новий рівень суспільства ми не зможемо минути негативних наслідків. Процеси, які спостерігаються в сучасних розвинутих суспільствах, на думку Ф. Фукуяма, є наслідком «злому епох», коли старі суспільні цінності вже зруйновані, нові ще тільки формуються. Трансформації суспільства, що оптимістично сприймалися практично всіма, хто про них писав, мають, на думку Ф. Фукуяма, і зворотну, негативну за своїми соціальними наслідками, сторону. Серед основних симптомів Ф. Фукуяма виділяє: «зростання злочинності і соціальної дезінтеграції, занепад родинних зв'язків як соціального інституту, падіння народжуваності і скорочення числа шлюбів, збільшення числа розлучень і

позашлюбних дітей, падіння довіри до суспільно-політичних інститутів, зміна характеру участі людей у житті один одного (скороминущість соціальних зв'язків, скорочення міжособистісних зобов'язань, так само як і числа охоплених цими зв'язками людей)» [5, С.13]. Для позначення суті процесів, породжених великим розривом, Ф. Фукуяма використовує поняття **«соціальний капітал»**. Він визначається філософом «як набір неформальних цінностей або норм, які розділяються членами групи і які уможливають співробітництво усередині цієї групи» [5, с.30]. Мова йде не про будь-які цінності: норми, які виробляють соціальний капітал, повинні містити в собі «правдивість, виконання зобов'язань, співробітництво з іншими людьми» [5, с.31]. Усі суспільства мають деякий запас соціального капіталу, але вони розрізняються тим, що автор називає **«радіусом довіри»**, - параметром, що вказує на те, що певні норми співробітництва поширюються на певні групи, або спільноти, а не на суспільство в цілому. Саме постіндустріальне (інформаційне) суспільство вирізняється стійким попитом на соціальний капітал.

До найважливіших причин великого розриву Ф. Фукуяма відносить зміни в культурі. Він називає ряд авторів, що обумовили сучасні культурні трансформації: це батько морального релятивізму Фрідріх Ніцше; прагматисти і біхевіористи Джон Дьюї, Вільям Джеймс і Джон Уотсон; Зигмунд Фрейд і інші психологи, що узаконили гонитву «за індивідуальними задоволеннями і вигодами», аж до виникнення «терапевтичної держави», у якої ціль уряду - задоволення психологічних потреб своїх громадян» [5, С.109]. Всі вони так чи інакше руйнували «вікторіанську мораль», що стабілізувала соціальну систему в ХІХ столітті. Французький соціолог Ж. Бодрійяр іде ще далі. Він малює **апокаліптичне суспільство**, у якому анонімні і знеособлені маси поглинають все те, що становить зміст поняття соціального: державу, історію, народ, класи, політику, культуру, зміст, волю. Бодрійяр уподібнює масу гігантській "чорній дірі", куди "провалюється соціальне". «Маса є те, що залишається, коли соціальне забуто остаточно» [2, с.11]. Втіленням маси виступає "мовчазна більшість", що являє собою не соціальну, а чисто статистичну категорію. Вона просто дивиться, спостерігає за політичним видовищем з відстороненістю театрального або скоріше телевізійного глядача: "Народ виявився публікою. Моделлю сприйняття політичної сфери служить сприйняття матчу, художнього або мультиплікаційного фільму" [2, с. 46]. Цій публіці даремно вселяти які-небудь ідеї: "Масам підносять зміст, а вони жадають видовища" [2, с. 14]. Тому їхнє мовчання - "це не мовчання, що говорить, це мовчання, що накладає заборону на те, щоб про нього говорили від його імені" [2, с. 28].

Соціально-філософський зміст категорії «виживання» в інформаційному суспільстві

Ж. Бодрійяр вважає, що два сторіччя посиленої соціалізації людини закінчилися повним провалом і сьогодні ми спостерігаємо "**виснаження й виродження соціальності**". Соціального немає й не буде в наших «суспільствах». Воно зникає в них, оскільки воно в них симулюється зусиллями політики, реклами, мас-медіа, які марно спираються на ними ж створений міраж "суспільної думки". "Мовчазна більшість", за Ж. Бодрійяром, імплізивна, не «вибухова», яка не поширюється ззовні, а навпаки, вбирає, втягує в себе. «Імплізивна маса за визначенням ніколи не вибухне і, отже, нейтралізує будь-який звернений до неї революційний заклик» [2, с. 57]. Проте **імплізія** – це не обов'язково щось негативне, катастрофічне. Вона може існувати й у контрольованій формі. Ж. Бодрійяр наводить приклад примітивних і традиційних суспільств. «Такого роду сингулярні групи ніколи не націлені на універсальне - вони сконцентровані на циклі, на ритуалі, вони прагнуть замкнутися в цьому нерепрезентативному процесі, де немає ані вищої інстанції, ані диз'юнктивної полярності, але де відсутня також і їх небезпека» [2, с. 68]. Але якщо така контрольована імплізія не контролюється, якщо вона виявляється «у владі вибуху», вона гине. Сучасна ж цивілізація, навпаки, будується на експансії і вибухових процесах, «під знаком універсалізації ринку, економічних і філософських цінностей, під прапором універсальності закону і такої ж універсальності стратегії завоювання» [2, с. 69]. Однак вибуховий розвиток досяг таких немислимих темпів, що контролювати його стає неможливо. І так само як примітивні суспільства були зруйновані динамікою вибухів, не зумівши утримати під контролем **процес імплізії**, так само і наша культура руйнується імплізією, оскільки не має можливості впоратися з динамікою вибухів. Хоча деякі підстави для таких поглядів є, у цілому в них переважають крайнощі і перебільшення. Дійсно, соціальна реальність, що складається, є двоїстою і суперечливою. З одного боку, з розвитком високих технологій людство може виявляти і впливати на складні процеси і явища дійсності. З іншого боку, саме технологічні досягнення виходять з-під контролю самої людини і приводять до неминучих глобальних катастроф. Аналізуючи сформовану ситуацію, учені, філософи, соціологи дають песимістичні прогнози. Вони попереджають про неминучу загибель цивілізації і вважають, що всі зусилля, які спрямовані на її виживання, є марними. Питання про майбутнє людства найбільш гостро поставлені в роботах «Майбутнє людської природи» [4] Ю. Габермаса та «Наше постлюдське майбутнє» [6] Ф. Фукуями.

На думку Ф. Фукуями, людство ввійшло в нову фазу **технологічного розвитку**: крім інформаційних технологій, що вже значно змінили спосіб життя на планеті, активно розвиваються

революційні біотехнології. На думку автора, **біотехнології** потенційно несуть у собі цілий букет серйозних загроз, але загрози непомітних, латентних, не здатних відразу ж повернути до себе увагу на політичному рівні. Винахід ядерної зброї був моментально визнаний надзвичайно небезпечним творінням людських рук і тому потрапив під дуже строгий національний і міжнародний контроль. Те ж відбулося з біологічною зброєю. Але **сучасні біотехнології** можуть бути використані й використовуються не тільки для створення смертоносних вірусів і бактерій. Вони, стверджує автор, здатні змінити спосіб життя людей настільки, що трансформується сама людська природа, може бути створена постлюдина. Ф. Фукуяма пише: «Те, що ми сьогодні переживаємо, - це не просто технологічна революція в розшифровці ДНК і в здатності маніпулювання її структурою, але революція в біології, що лежить в основі такої здатності. Подібна наукова революція приведе до відкриттів і проривів у багатьох суміжних областях, крім молекулярної біології, у тому числі в когнітивній неврології, популяційній генетиці, еволюційній біології і нейрофармакології. І науковий наступ у всіх цих областях має потенційні політичні наслідки, тому що він розширює наші знання про мозок, джерело людської поведінки, а, отже - і можливості управляти їм» [6, с. 16].

На думку Ф. Фукуяма, навколишній світ у найближчі десятиліття буде виглядати зовсім по-іншому, навіть якщо не вдаватися до широкомасштабних припущень про можливості генної інженерії. «Сьогодні, - пише він, - ми стоїмо перед етичним вибором, який стосується таємниці генетичної інформації, правильного використання медичних препаратів, досліджень на людських ембріонах і клонування людини. Однак незабаром нам доведеться мати справу з питаннями про селекцію ембріонів і про міру, до якої всі медичні технології можна використовувати для вдосконалення людини, а не тільки для чисто лікувальних цілей» [6, с. 17]. Ф. Фукуяма не дотримується антитехнологічних переконань. Він прекрасно розуміє, що людство давно вибрало шлях технологічного розвитку і буде продовжувати по ньому йти. Але в той же час він застерігає: ми підходимо до межі, досягши якої, уже не зможемо повернути назад. Гарантію збереження людини Ф. Фукуяма бачить у почутті гідності, іманентно властивій особистості. Розглянувши це поняття в контексті світової інтелектуальної традиції - від Аристотеля до наших днів, Ф. Фукуяма робить висновок, що **почуття гідності** може стати дороговказною ниткою до формування таких політичних інститутів, які здатні запобігти переродженню людини. В своїй роботі «Майбутнє людської природи» [4] Ю. Габермас також звертається до наслідків стрімкого розвитку біотехнологій і аналізує таку актуальну проблему сучасності, як обумовлене розвитком генної Соціально-філософський зміст категорії «виживання» в інформаційному суспільстві

інженерії питання клонування. На думку Ю. Габермаса, незалежно від розв'язання питання про допустимість клонування «за» або «проти», у позитивному значенні проблема залишається не тільки нерозв'язною, але будь-яке її рішення загрожує кінцем всієї сучасної цивілізації – внаслідок того, що вона ставить сучасну людину в ситуацію свідомо нерозв'язної в рамках цієї сучасної цивілізації апорії. Варто зазначити, що цю ситуацію Ю. Габермасу вдалося виявити і описати завдяки тому, що він відмовився бачити в проблемі клонування винятково природно-наукову, медичну і індивідуально-ситуативну етичну проблему, а розглянув її як проблему соціальну, політичну і моральну.

В значній мірі в Ю. Габермаса, який спирається на сучасне геномне розуміння людини, спостерігається також і подолання класичної філософсько-антропологічної теорії. У філософській антропології М. Шелера і Г. Плеснера, людина - це синтез всіх життєвих можливостей, постійна проба нових життєвих потенцій і форм як наслідок відкритості людині світу, який став наслідком його обмеженості і слабості як живої істоти. Ю. Габермас виходить із того, що генетичні можливості людини як виду обмежені, ранимі і непоправні. Багато вчених, заперечуючи євгенічне клонування, припускають етичну прийнятність терапевтичного генетичного втручання, особливо у випадку спадкоємних патологій. Генні технології важливі для розвитку медицини, навіть якщо вони і не дають гарантії вічного життя. Вони цінні вже тим, що вселяють надію на зцілення, і в цьому значенні здобувають ознаки релігійного, а не тільки наукового феномена. Аргумент зцілення як аргумент релігійний, а не медичний, є найбільш вагомим аргументом на користь терапевтичного клонування і дослідження на ембріонах. Саме тому він і має таку переконливість. Ю. Габермасом також розглядається феномен можливого впливу на майбутню особистість у її відношенні до себе і інших людей знання про те, що її генетично змодельовали або втрутилися колись у минулому, ще до народження, у її генетичні структури – хоча б навіть із благою метою зцілення від важкої спадкоємної недуги. У цьому випадку будь-яке знання про важку спадкоємну хворобу або знання про зцілення від цієї хвороби може негативно вплинути на майбутню особистість. Габермас визнає випадки **генного втручання** – насамперед тому, що соціальні аспекти «негативності» у цьому випадку непередбачені, тоді як можливі страждання хворого, який дізнається про свою хворобу, у плані можливої зміни його соціальної поведінки добре відомі, і в цьому значенні вже не небезпечні для сучасної цивілізації в цілому. У Габермаса це єдина підстава для надання випадкам терапевтичного генного маніпулювання із зародком особливої важливості. Однак чому гіпотетична важливість у майбутньому є

серйозним приводом для занепокоєння зараз? Відповідь на це питання пов'язана із занепокоєнням про те, щоб, людський рід не змінив у майбутньому своїх фундаментальних сутнісних характеристик. Ця віра в майбутнє людини як виду носить майже есхатологічний характер.

Висновки

Саме в таких умовах необхідно заявити про проблему виживання людства. Виживання не як інструкція зі збереження життя окремого індивіда в конкретній ситуації, а виживання як соціально-філософської категорії, що допускає стратегію перетворення суспільства, повернення «змісту», «репрезентативності», сили, яка змусить говорити «мовчазну більшість». На зміну «суспільству ризику» з необхідністю повинно прийти **«суспільство виживання»**, де головним предикатом є не небезпека, а шляхи її подолання. Суспільство, у якому індивідуальність, раціональність, інстинкт самозбереження, потреба в інформації будуть саме тими характеристиками, які дадуть можливість говорити про виживання. Становлення суспільства на основі інформаційно-комунікаційних технологій ознаменувало появу нових соціальних ідей, пов'язаних з поняттям інформаційного суспільства. Саме поняття **інформаційного суспільства** стало працюючим і формуючим соціальні ідеали і цінності, широко обговорювані низкою соціально-гуманітарних наук.

Перспективи подальших наукових досліджень

Потребує подальшого обґрунтування філософсько-теоретичне розуміння сучасної реальності та його методологічні підвалини. Футурологічний контекст даної проблематики необхідно переводити в прагматичне русло. Динамічний розвиток суспільства визначає його нові границі, і цей процес повинен носити більш виважений характер. Завдання для теоретичного осмислення поставлені вже самим фактом існування інформаційно-комунікаційних технологій, які виступають базою для реалізації соціальних технологій сучасного суспільства в економіці, політиці, науці і культурі. Аналізуючи теорії інформаційного суспільства, ми відзначаємо як негативні, так і позитивні їх сторони. Ця полярність дозволяє нам говорити про перспективи іншого сценарію розвитку сучасного суспільства. Уявляється необхідним і можливим якісно новий рівень розвитку інформаційного суспільства, що не знищить себе своїми власними силами, а забезпечить можливість виживання.

Джерела

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой / У.Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

Соціально-філософський зміст категорії «виживання» в інформаційному суспільстві

2. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального/ Пер. с французького Н.В. Сулова / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург: Из-во Урал. ун-та, 2000. - 96 с.

3. Рейман Л.Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении / Л.Д. Рейман // Вопросы философии. - 2001. № 3. – С. 3-9.

4. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. Пер. с нем. М. Л. Харькова. / Ю. Хабермас. – М.: Из-во «Весь мир», 2002. – 144 с.

5. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой / Ф. Фукуяма. – М: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 474 с.

6. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее / Пер. с англ. М.Б.Левина / Ф.Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 352 с.

Стаття надійшла 27.02.10 р.